

Нефікційна література у студіях наукової школи документалістики Олександра Андрійовича Галича

Статтю присвячено виокремленню концептуальних положень наукової школи документалістики Олександра Андрійовича Галича. Розглядаються основні теоретичні ідеї школи щодо художньої біографіки та мемуаристики. Звернено увагу на новітні студії науковців з проблем квазідокументального письма.

Ключові слова: нефікційна література, художня біографія, мемуаристика, щоденник, квазідокументальне письмо.

Нефікційна література як об'єкт наукових студій активно входить до літературознавчого дискурсу України з 1980–1990-х років. Саме на цей час припадає поява праць Б. І. Мельничука [12], Г. Ю. Мережинської [13], Л. К. Оляндер [14], В. Г. Полтавчука [15]. Досліджується художньо-документальна література про Другу світову війну, аналізується художньо-біографічна проза, вивчається мемуарно-автобіографічне письмо. 1984 року з'являється кандидатська дисертація Олександра Андрійовича Галича «Сучасна художня документально-біографічна проза: проблеми розвитку жанру» [1], в якій уперше систематизуються типологічні та генологічні характеристики цього структурного різновиду художньо-документального письма. У грудні 1991 року Олександр Андрійович Галич захищає докторську дисертацію «Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика» [7], з якої починається відлік його наукової школи документалістики.

На сьогодні наукові студії Олександра Андрійовича Галича та його учнів є часто згадуваними і активно цитованими в українському та зарубіжному науковому просторі, проте немає жодної розвідки, присвяченої вивченню наукового спадку школи документалістики Олександра Андрійовича Галича.

Метою цієї студії є аналіз наукової діяльності цієї школи, зокрема виокремлення її основних концептуальних положень.

Наукова школа з вивчення теорії та історії документалістики професора Олександра Андрійовича Галича є відомою ще під назвою

«луганська школа документалістики», що є не досить точною назвою, бо одними з перших представників ще «долуганської» наукової школи документалістики Олександра Андрійовича Галича були рівненські й криворізькі дослідники Ірина Василенко, Інеса Данильченко, Олексій Дацюк. Наслідком їх спільної наукової діяльності був захист низки кандидатських дисертацій з теорії художньої біографії та мемуаристики й видання колективної монографії «Художня біографія: проблеми теорії та історії» [17]. Власне «луганський» період діяльності наукової школи документалістики Олександра Андрійовича Галича охоплює період з 1998 по 2014 роки, коли Олександр Андрійович збирає навколо себе в стінах Луганського національного університету імені Тараса Шевченка групу однодумців, передусім з числа своїх студентів і колег. Наслідком цієї плідної наукової співпраці стає заснування й регулярне проведення Всеукраїнської наукової конференції «Документалістика на порозі ХХІ століття: проблеми теорії та історії» (з часом трансформованої в конференцію «Документалістика на початку ХХІ століття: проблеми теорії та історії»), видання однойменного тематичного збірника, захист кандидатських і докторських дисертацій з теорії та історії документального письма, публікація численних монографій та наукових статей. У різний час наукову школу документалістики Олександра Андрійовича Галича представляли Ірина Акіншина, Ірина Барбукова, Світлана Будурацька, Артем Галич, Олена Даниліна, Кирил Ігошев, Дар'я Карачова, Ірина Клеймьонова, Людмила Курило, Наталія Мажара, Ольга Максименко, Олена Медоренко, Ольга Поліщук, Валерія Пустовіт, Валерія Родигіна, Ірина Савенко, Світлана Сіверська, Наталя Скляр, Олена Скнаріна, Наталя Сопельник, Тетяна Черкашина, Анастасія Шевердіна, Людмила Якименко. Проводилися дослідження теорії художньої біографії, власне мемуаристики, художньої автобіографії, діаристики, епістолярію; теорії окремих видів і жанрів художньо-біографічного і мемуарного письма; теорії та історії національних систем документалістики; ідіостилю окремих художніх біографів і мемуаристів. Найостанніші наукові розвідки піднімали нову для України та світу тему квазідокументального письма. Незважаючи на те, що сьогодні наукова школа документалістики Олександра

Андрійовича Галича є розпорошеною Україною і світом, вона не припиняє свою діяльність.

Концептуальні положення наукової школи було закладено працями Олександра Андрійовича Галича, зокрема монографіями «Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи» [6], «У вимірах non fiction: щоденники українських письменників ХХ століття» [5], «Fiction і Non Fiction у літературі: проблеми теорії та історії» [8], «Документальна література та глобалізаційні процеси у світі» [4], «Глобалізація і квазідокументальна література» [3] та ін.; колективною монографією «Художня біографія: проблеми теорії та історії» [17]; нашими науковими студіями «Наративні виміри художньо-біографічної прози» [19], «Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія» [18]; розвідками Артема Галича («Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації» [2]), Ірини Савенко («Жанрово-стильові особливості біографічного роману-пошуку» [16]), Анастасії Шeverдіної («Жанрові модифікації художньої біографії» [20]), Олени Медоренко («Автокоментар в контексті літератури non-fiction: від маргінесів до жанру» [11]) та ін.

Згідно з ідеями Олександра Андрійовича Галича, нефікційна література є складним багатожанровим утворенням, що складається з корпусу художньо-біографічних, мемуарних і художньо-публіцистичних творів. Ключовим у теорії Олександра Андрійовича Галича і його учнів є визначення художньої біографіки та мемуаристики як метажанрів, під яким розуміється «синтетичне міжродове й суміжне утворення, що має ознаки всіх трьох літературних родів, а також дотичних до них жанрів науки чи мистецтва, об'єднаних за певною ознакою» [8, с. 295]. Проаналізувавши зразки української та світової художньо-біографічної та мемуарної літератури, представники наукової школи документалістики Олександра Андрійовича Галича дійшли висновку, що згадані різновиди нефікційного письма можуть бути представленими в усіх родах літератури, мають розгалужену систему жанрів і виходять за межі суто літературного явища. Об'єднавчою ознакою художньо-біографічних творів є «творче відтворення життєвого шляху конкретно-історичної особистості на основі справжніх подій і документів свого часу, з глибоким зануренням

художника в її духовність, внутрішній світ, соціальну та психологічну природу її історичних діянь» [17, с. 4]. Для мемуарних творів спільним є «звернення до пам'яті» [8, с. 295], «особисті уявлення автора про себе та історичний процес; людей, з якими він зустрічався, спілкувався, разом працював, жив, творив» [6, с. 34].

Серед типологічних рис художньої біографіки виокремлюються документалізм, синтез науки та мистецтва, суб'єктивність, концептуальність, специфічний хронотоп, «обмеженість» художнього вимислу й домислу через «прив'язаність» до фактів і подій біографії головного героя [17, с. 3–26]. Провідними рисами мемуаристики виводяться документальність, суб'єктивність, наявність двох часових планів, неможливість перебувати в межах одного часового виміру, концептуальність, демократичність [6, с. 34–39], мемористичність, ретроспективність [5, с. 33–48]. Згодом до цих загально-типологічних рис були додані структурно-типологічні, як-от: перебування головного героя нефікційного твору в межах реальних хронотопів, нетотожність образів автора і головного героя в художній біографії, співпадіння образів автора, головного героя і наратора в автобіографіці та інші.

Олександр Андрійович Галич і його учні неодноразово наголошували на тому, що і в художній біографіці і в мемуаристиці велику вагу мають образи автора і головного героя. Від того, хто буде головним героєм художньої біографії багато в чому залежатиме успіх роботи художнього біографа. Постать головного героя має бути цікавою читачам, надавати певні життєві орієнтири, виховувати читачів власним життєвим успіхом. Від волі автора залежить хто буде головним героєм його художньо-біографічної оповіді, ракурс художньої інтерпретації його життєвого шляху, відбір і текстову розташування відповідних авторському задуму біографем і хронотопів. При цьому автор є певним чином залежним через умови реальності й достовірності в плані сюжетної побудови твору, однак є відносно вільним у плані композиції. Залежно від авторських інтенцій мова може йти про повний або частковий життєпис в хронологічному чи ахронологічному порядку. Згідно з теорією Олександра Андрійовича Галича художні біографії будуються зазвичай або за сюжетно-подієвим, в яких «роль авторського домислу мінімальна, а головний упор робиться на художній аналіз документально засвідчених подій життя та вчинків героя» [1, с. 10]; або за

асоціативно-психологічним, в якому «домінує художнє дослідження психології, внутрішнього світу героя» [1, с. 11], принципами. Згодом до цього переліку структурно-типологічних підвидів художньо-біографічного письма було додано поділ художньо-біографічних творів на повні та часткові; змістовно-сміслові й формалізовані; канонічні, або реальні, та неканонічні, або альтернативні тощо [19, с. 69–71]. Дар'я Карачова заговорила про існування не лише вікторіанської, а й неовікторіанської біографії [9]. Щодо жанрової теорії художньої біографії, Іриною Савенко було виокремлено більше п'ятдесяти різновидів біографічних жанрів [16]. На думку Анастасії Швердіної, провідними жанрами художньо-біографічного письма все ж таки є біографічний роман, біографічна повість, біографічне оповідання, біографічна новела, біографічне есе, біографічний нарис, що мають численні жанрові різновиди та модифікації [20].

Образи автора і головного героя є основоположними і для мемуарної літератури, яка, на відміну від інших видів нефікційного письма, спирається передусім на автобіографічну пам'ять автора. Так само, як і в художній біографіці, автор є обмеженим вимогами достовірності в плані сюжету та відносно вільним у композиційному плані, проте суттєвою відмінністю є те, що в мемуаристиці ми маємо зображення образів автора, головного героя і наратора, особливо у випадку автобіографії та щоденника. Адже однією з основних типологічних рис мемуарної літератури є те, що автор особисто розповідає про те, учасником чи свідком яких подій він був, з якими пересічними і непересічними особистостями був знайомий. І залежно від того, що чи хто є основним об'єктом мемуарної оповіді, усі мемуари, згідно теорії Олександра Андрійовича Галича, можна розподілити на об'єктні («мета і смисл яких лежить у відтворенні об'єкту авторської уваги, тобто подій, ситуацій, людей» [6, с. 34]), суб'єктні («де головний інтерес автора спрямований на суб'єкт оповіді, тобто на самого себе» [6, с. 34]) та змішані («що поєднують обидва ці принципи» [6, с. 34]). Значної ваги в студіях представників аналізованої наукової школи надано вивченню жанрів, жанрових різновидів і модифікацій мемуарної літератури. До генологічної системи сучасної мемуаристики Олександр Андрійович Галич відносить лист, щоденник, записну книжку, нотатки, літературний портрет, есе, некролог, автокоментар, а також синтезовані жанри мемуарного роману, мемуарної повісті, мемуарного оповідання [6,

с. 40–48]. Пізніше до цього переліку було додано автобіографію, сповідь, апологію, автобіографічну повість, автобіографічний нарис, автогеобіографію та інші [18].

Олександр Андрійович Галич і його учні послідовно відстоюють думку про те, що щоденник, так само як і сучасні його варіації на кшталт онлайнного щоденника, блога, мікроблога, є мемуарним жанром. Адже, окрім специфічних ознак (як-от «відносна регулярність записів, цілісність, уривчастість, фрагментарність, інколи обірваність, незавершеність думки тощо» [5, с. 52–53]), він містить характеристики, типові для мемуарної літератури (зокрема «суб'єктивність, ретроспективність, документальність, наявність двох часових планів, відсутність одного часового виміру, концептуальність» [5, с. 52]).

Згідно з ученням наукової школи документалістики Олександра Андрійовича Галича жанри нефікційного письма рідко існують у чистому вигляді, більш типовим для них є входження одних жанрів в інші, через що доволі часто є ускладненим процес жанрової диференціації нефікційних творів. Автори нефікційних творів доволі часто уводять до основної текстової канви документальні, публіцистичні, художні жанрів, як-от: щоденники, листи, листівки, оригінали чи уривки журнальних і газетних статей, вставні новели і таке інше, з метою увиразнення або підтвердження правдивості оповіді. Скажімо, мемуаристи можуть посилатися в тексті на власні автобіографії або використовувати дані, узяті з автобіографій інших людей, автобіографи, своєю чергою, можуть звертатися до власних, раніше виданих, мемуарів і до мемуарів інших людей. Тим самим і мемуари, і автобіографії можуть слугувати макро- й мікрожанрами щодо один одного. Так само взаємозалежними є художня біографія і автобіографія, щоденник і автобіографія чи мемуари. Усе це дало змогу Наталії Мажарі говорити про внутрішньотипологічні (у межах одного різновиду нефікційної літератури, наприклад, мемуаристики) та зовнішньотипологічні (поєднання в межах одного тексту художньо-документальних, художніх, наукових, мистецьких жанрів) дифузії [10].

У розвідках останніх років чимало місця відведено студіям, присвяченим вивченню нової для українського літературознавства теми – квазідокументального письма, для якого характерною є свідомі імітація письменником документів і фактів [3; 4]. Одним із різновидів квазідокументалістики, на нашу думку, є автофікційна

література, в якій автор видає за справжню вигадану історію, що нібито мала місце в його житті. Специфічною особливістю автофікційної літератури є те, що більшість героїв автофікційних романів існують у межах вигаданих сюжетних ліній та уявних часопросторів. Обов'язковим елементом автофікційних романів, як і квазідокументальних загалом, є створення ефекту правдоподібності оповіді, що досягається завдяки вміщенню маркерів ідентичності автора, наратора й головного героя; шляхом уведення до фікційного твору реального соціально-історичного та культурного тла описуваної доби, за часом співвідносного з реальним біографічним часом автора; докладного виписування топоніміки; художнього зображення типових реалій буття, що справді мали місце за життя автора; використання (хай інколи й дещо видозмінених, проте доволі впізнаваних) імен реально існуючих людей та ін. В автофікційному романі правдоподібні деталі можуть вільно співіснувати з відверто вигаданими моментами.

Висновки. Нефікційна література посідає важливе місце в студіях наукової школи Олександра Андрійовича Галича. Представниками школи досліджувалася теорія та історія нефікційного письма, значної ваги було надано розвитку теорії художньої біографіки та мемуаристики, диференціації документальної та квазідокументальної літератури, проте історико-літературні студії представників цієї школи усе ще потребують більш уважного літературознавчого прочитання.

Література

1. Галич А. А. Современная художественная документально-биографическая проза: проблемы развития жанров: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.08 «Теория литературы». Киев, 1984. 23 с.
2. Галич А. О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації: монографія. Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.
3. Галич О. Глобалізація і квазідокументальна література. Рівне: Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, видавець О. Зень, 2015. 200 с.
4. Галич О. А. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі. Луганськ: СПД Резніков В. С., 2013. 264 с.
5. Галич О. А. У вимірах non fiction: щоденники українських письменників ХХ століття: монографія. Луганськ: Знання, 2008. 200 с.
6. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи. Луганськ: Знання, 2001. 246 с.

7. Галич О. А. Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика. Київ: КДПІ ім. О. М. Горького, 1991. 217 с.
8. Галич О. А. Fiction і non fiction у літературі: проблеми теорії та історії. Луганськ: СПД Резніков В. С., 2013. 368 с.
9. Карачова Д. В. Вікторіанська біографія та її модифікація: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Старобільськ, 2016. 198 с.
10. Мажара Н. С. Дифузія жанрів як ознака генологічної моделі мемуаристики // Молодий вчений. 2015. № 3 (18). С. 117–120.
11. Медоренко О. М. Автокоментар в контексті літератури non-fiction: від маргінесів до жанру: монографія. Луганськ: Ноулідж, 2013. 156 с.
12. Мельничук Б. І. Випробування істиною: проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). Київ: ВЦ «Академія», 1996. 272 с.
13. Мережинская А. Ю. Мемуарно-автобіографіческая проза 70-х годов (проблематика и поэтика): дис. ... канд. філол. наук. Киев, 1981. 185 с.
14. Оляндэр Л. К. Документально-художественная проза о Великой Отечественной войне: история развития и поэтика документальных жанров: дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.02. Луцк, 1992. 367 с.
15. Полтавчук В. Г. Біографічний роман і проблема виховання історією. Київ: Знання, 1989. 48 с.
16. Савенко І. Жанрово-стильові особливості біографічного роману-пошуку: монографія. Луганськ: СПД Резніков В. С., 2008. 184 с.
17. Художня біографія: проблеми теорії та історії / О. А. Галич, О. О. Дацюк, Л. В. Мороз. Рівне, 1999. 94 с.
18. Черкашина Т. Ю. Мемуарно-автобіографічна проза: українська візія: монографія; за наук. ред. О. А. Галича. Харків: Факт, 2014. 380 с.
19. Черкашина Т. Ю. Наративні виміри художньо-біографічної прози: монографія. Луганськ: СПД Резніков В. С., 2009. 200 с.
20. Швердіна А. П. Жанрові модифікації художньої біографії (на матеріалі української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Луганськ, 2014. 212 с.

References

1. Halych A. A. *Sovremennaiia khudozhestvennaia dokumentalno-biograficheskaia prosa: problemy razvitiia zhanrov* [Modern Literary Documentary Biographical Prose: Problems of the Genre Development]. Extended abstract of PhD dissertation (Literary theory). Kyiv, 1984, 23 p. (in Russian).
2. Halych A. O. *Portret u memuarному ta biohrafichnomu dyskursas: semantyka, struktura, modyfikatsii* [Portrait in the Memoirs and Biographical Discourse: semantic, structure, modification]. Starobilsk, 2017, 449 p. (in Ukrainian).
3. Halych O. *Hlobalizatsiia i kvazidokumentalna literatura* [Globalization and Quasidocumentary Literature]. Rivne, 2015, 200 s. (in Ukrainian).

4. Halych O. A. *Dokumentalna literatura ta hlobalizatsiyni protsesy u sviti* [Documentary Literature and Global Processes in the World]. Luhansk, 2013, 264 s. (in Ukrainian).
5. Halych O. A. *U vymirakh non fiction: shchodennyky ukrainskykh pysmennykiv XX stolittia* [In Space of Non Fiction: Diaries by the Ukrainians Writers of the XXth Century]. Luhansk, 2008, 200 p. (in Ukrainian).
6. Halych O. A. *Ukrainskaia dokumentalistyka na zlami tysiacholit: spetsyfika, geneza, perspektyvy* [The Ukrainian Documentary Literature on the Boundary of Centuries: Specificity, Genesis, Perspectives]. Luhansk, 2001, 246 s. (in Ukrainian).
7. Halych O. A. *Ukrainska pysmennytska memuarystyka: pryroda, evoliutsiia, poetyka* [The Ukrainian Writer Memoirs Literature: Nature, Evolution, Poetics]. Kyiv, 1991, 217 p. (in Ukrainian).
8. Halych O. A. *Fiction i non fiction u literaturi: problemy teorii ta istoriui* [Fiction and Non Fiction in Literature: Problems of Theory and Practice]. Luhansk, 2013, 368 s. (in Ukrainian).
9. Karachova D. V. *Viktorska biografiia ta ii modyfikatsiia* [The Victorian Biography and its Modification]. PhD dissertation (Literary theory). Starobilsk, 2016, 198 p. (in Ukrainian).
10. Mazhara N. S. Dyfuzia zhanriv iak oznaka henolohichnoi modeli memuarystyky [Genre Diffusion as Characteristic of Memoirs Genological Model]. *Molody uchenyi*. 2015. № 3 (18). pp. 117–120. (in Ukrainian).
11. Medorenko O. M. *Avtokomentar v konteksti literatury non-fiction: vid marhynesiv do zhanru* [Autocomment in Context of Non Fictional Literature: from Margines to Genre]. Luhansk, 2013, 156 p. (in Ukrainian).
12. Melnychuk B. I. *Vyprobuvannia istynoiu: problema istorychnoi ta khudozhnoi pravdy v ukrainskii istoryko-biografichnii literaturi (vid pochatkiv do siodennia)* [Truth Test: Problem of Historical and Literary True in the Ukrainian Historical-Biographical Literature (from the Beginnings to the Present Day)]. Kyiv, 1996, 272 p. (in Ukrainian).
13. Merezhinskaia A. Yu. *Memuarno-avtobiograficheskaia prosa 70-kh godov (problematika i poetika)* [Memoirs-Autobiographical prose of the 70th (Problems and Poetics)]. Dr dissertation (Russian Literature). Kiev, 1981, 185 p. (in Russian).
14. Oliander L. K. *Dokumentalno-khudozhestvennaia prosa o Velikoi Otechestvennoi voine: istoria razvitiia I poetika dokumentalnykh zhanrov* [Documentary Prose about the Great Patriotic War: History of Development and Poetics of Documentary Genres]. Dr dissertation (Russian Literature). Lutsk, 1992, 367 p. (in Russian).
15. Poltavchuk V. H. *Biografichni roman i problema vykhovannia istoriiei* [Biographical Roman and Problem of History Education]. Kyiv, 1989, 48 p. (in Ukrainian).

16. Savenko I. *Zhanrovo-styliovi osoblyvosti biohrafichnoho romanu-poshuku* [Genre and Style Features of Biographical Novel-Search]. Luhansk, 2008, 184 p. (in Ukrainian).
17. Halych O. A., Datsuk O. O., Moroz L. V. *Khudozhnia biohrafia: problemy teorii ta istorii* [Literary Biography: Problems of Theory and Practice]. Rivne, 1999, 94 p. (in Ukrainian).
18. Cherkashyna T. Yu. *Memuarno-avtobiohrafichna proza: ukrayinska viziya* [Memoirs-Autobiographical Prose: the Ukrainian View]. Kharkiv, 2014, 380 p. (in Ukrainian).
19. Cherkashyna T. Yu. *Naratyvni vymiry khudozhnio-biohrafichnoi prozy* [Narrative Features of the Biographical Prose]. Luhansk, 2009, 200 p. (in Ukrainian).
20. Sheverdina A. P. *Zhanrovi modyfikatsii khudozhnioi biohrafii (na materialy ukrayinskoï prozy kintsia XX – pochatku XXI stolittia)* [Genre Modifications of the Literary Biography (as Materials of the Ukrainian Prose of the Late XXth – Early XXIst Century)]. PhD dissertation (Literary Theory). Luhansk, 2014, 212 p. (in Ukrainian).

Tetiana Cherkashyna. Non Fictional Literature in Studies by the Oleksandr Halych Scientific School of Documentary Writing. The article is devoted to the study of conceptual ideas by the Oleksandr Halych scientific school of documentary writing. According to the ideas of the school, the non fictional literature is a metagenre because it can be represented in all genres of literature, it has extensive genre system and it goes beyond purely literary phenomena. By the Oleksandr Halych documentary school's scientists, the main types of non fictional literature are literary biography, memoirs and publicistic literature. The author of the article analyses typological features of literary biographical and memoir literature, their poetological peculiarities, structural and typological classifications which were singled out by scientists of this school. In the article attention is drawn to the quasidocumentary works and autofiction as a special kind of this type of writing. These works, according to researchers, imitate non fictional literature, it is created a believability effect but these works are completely fictional.

Key words: non fictional literature, literary biography, memoirs, diary, quasidocumentary writing.

Черкашина Тетяна Юріївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри романської філології та перекладу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, *ORCID ID*: 0000-0002-6546-4565; tetiana.cherkashyna@karazin.ua